

DOI: 10.32626/2309-2254.2021-31.22-32

УДК 355.58-057.87(477.43-21)КПІНО«192»

КОМАРНІЦЬКИЙ Олександр – академік НАНВО України, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, індекс 32300, Україна (kob-1974@ukr.net)

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3021-6550>

ResearcherID ABC-6699-2050

KOMARNITSKYI Oleksandr – NANVO Academician of Ukraine, Doctor of History, Associate Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University, 14 Tatars'ka Street, Kamianets-Podilskyi, index 32300, Ukraine (kob-1974@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Комарніцький, О. (2021). Участь студентів Кам'янець-Подільського ІНО в оборонно-масовому русі в СРСР у 1920-ті рр. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (31), 22-32.

УЧАСТЬ СТУДЕНТІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ІНО В ОБОРОННО-МАСОВОМУ РУСІ В СРСР У 1920-ті рр.

Анотація. *Мета дослідження* – показати діяльність у середовищі студентів Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (ІНО) осередків добровільних оборонних товариств, проаналізувати роботу молоді у складі військових гуртків. *Методологія дослідження* спирається на принципи конкретно-історичного підходу або історизму, об'єктивності, всебічності і цілісності, системності, а також на використання методів – аналізу та синтезу, історико-генетичного, історико-порівняльного, історико-типологічного, проблемно-хронологічного. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в історіографії комплексно показано різні напрямки внутрішньовишівської роботи осередків добровільних оборонних товариств Кам'янець-Подільському ІНО, їхню просвітницьку роботу у місті та селах регіону. **Висновки.** У Кам'янець-Подільському ІНО у 1920-ті рр. певну увагу приділяли оборонно-масовій роботі. У першій половині десятиліття ця робота концентрувалася в осередках ТАПУКу і «Доброхім», абсолютну більшість у яких становили студенти. Участь викладачів полягала лише у виголошенні доповідей. Всю поточну роботу проводило студенти. Вони організовували свята авіації, створили куточки авіації і хімії, поповнювали бібліотечки. На засіданнях осередків регулярно виголошували доповіді, у яких йшлося про тодішній стан авіаційної і хімічної промисловості, зверталася увага на необхідність підтримати авіацію матеріально, поширювати військово-хімічні знання серед населення, поповнювати ряди тапуківців і доброхімівців. Активну роботу проводили у селах, де ознайомлювали селян з новинками у сферах, які вони курирували. Виступи молоді на оборонну тематику з більшою цікавістю сприймалися селянами, у порівнянні із виступами, присвяченими політико-освітній проблематиці. У середині

ні десятиліття ці товариства об'єднали у товариство «Тсоавіахім». Членів осередку зобов'язували брати участь у зборах, на яких вони заслуховували доповіді. З ними проводилися заняття зі стрільби і тактики, а також практичні заняття в польових умовах. Осередки оборонних організацій курирували роботу військових гуртків. Підсумки роботи гуртківців, інших членів осередків оборонних товариств підводилися на змаганнях. Всі осередки товариств вважалися «добровільними організаціями», однак насправді вони перебували під жорстким контролем партії, уряду та армії, а відтак стали органічною частиною сталінської політичної і соціальної системи. Крім того, більшовицька влада часто розглядала товариства як інститут мобілізації фінансових і трудових ресурсів.

Ключові слова: осередок, студенти, інститут, авіація, засідання.

PARTICIPATION OF THE STUDENTS OF KAMIANETS-PODILSKYI IPE IN THE MASS-DEFENSE MOVEMENT IN USSR IN THE 1920s

Abstract. *The study aims* to show the engagements of students of Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education (IPE) in the centers of voluntary defense societies, to analyze the work of the youth in military circles. **The research methodology** is based on the principles of concrete-historical approach or historical method, objectivity, comprehensiveness and integrity, consistency, and on the usage of the given methods: analysis and synthesis, historical-genetic, comparative-historical, historical-typological, and problem-chronological. **The scientific novelty** involves in the fact, for the first time in historiography various directions of intra-university work of the centers of voluntary defense societies of Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education, their raising awareness in the city and villages of the region are comprehensively shown. **Conclusions.** A lot of attention at Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education was paid to defence-mass work. During the first half of the decade, the given work was concentrated in groups TAPUKu and “Dobrokhim,” most of which consisted of students. The duty of professors was only in the presentation of reports. All current work was carried out by students. They organized aviation festivals, created corners of aviation and chemistry, enriched libraries. In panel sessions of the given group, the reports were regularly delivered, in which they told about the state of that time aviation and chemical industries, and attention was drawn to the necessity of the support of aviation financially, to spread military and chemical knowledge among the population and to fall into the ranks of the given groups. Active work was conducted in villages, where they introduced the peasants to new products in the areas that they supervised. The reports of the youth on the defense issues were perceived with more interest by the peasants, compared with the speeches devoted to political and educational issues. In the middle of the decade, these groups were formed into «Tsoaviahim». The members of the group had to take part in the meetings, where they listened to the reports. The classes in shooting and tactics, as well as practical classes in the field, were given to them. The center of the defense organizations oversaw the work of military circles. The results of the activity of members of the defense societies were summarized during the competitions. All social units were deemed “voluntary organizations”, but in reality, they were tightly controlled by the party, the government, and the army, and thus became an integral part of Stalin's political and social system. In addition, the Bolshevik government viewed societies as an institution for mobilizing financial and labor resources.

Key words: center, students, institute, aviation, meeting.

Постановка проблеми. Сучасна Україна позиціонує себе як демократична держава, важливим напрямом якої є побудова громадянського суспільства. Помітним аспектом у побудові такого суспільства є діяльність громадських організацій. Діяльність цих організацій є неоднозначною. З одного боку, нинішні громадські інституції у своїй сукупності забезпечують самоорганізацію та розвиток населення, формують базис суспільства на протигагу державним виконавчим структурам. Їхня роль в українському суспільстві постійно зростає. З іншого боку, ми є очевидцями того, що на українському політичному просторі наявні складнощі у взаємовідносинах влади та неурядових структур, причини яких своїм корінням тоталітарної доби нашої історії. Зважаючи на вищезазначене, сучасним історикам варто об'єктивно оцінити еволюцію концептуальних засад радянських громадських організацій. Завдяки цьому можемо встановити «діагноз» тих проблем, які виникають у ході побудови громадянського суспільства у нинішній Українській державі. У 1920-ті рр. більшовики творили і всіляко підтримували (організаційно і фінансово) лояльні і підконтрольні їй громадські організації, які, за задумом влади, могли б конкурувати з національними культурно-освітніми організаціям, що мали значний вплив і, відповідно, були популярним серед населення України. Тоді широкого розвитку набула практика створення масових добровільних товариств, що ставили своєю метою допомогти партійним і державним органам реалізувати завдання культурної революції (Молоткіна, 2005, с. 10). Серед них досить поширеними були добровільні оборонні товариства. Вони були важливою складовою оборонно-масової роботи в СРСР, який виник і розвинувся у міжвоєнний період.

Аналіз джерел та останні дослідження. Наше дослідження ґрунтується переважно на архівних джерелах, почерпнутих у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України і Державному архіві Хмельницької області. Значний фактичний матеріал містить тогочасна періодика. Створено численну наукову літературу, яка прямо чи опосередковано стосується питання діяльності громадських організацій у радянський період. Ґрунтовними дослідженнями з даної проблеми є роботи українських істориків С. Свистовича (Свистович, 2007), В. Молоткіної (Молоткіна, 2005), О. Пагірі (Пагіря), А. Яшанова (Яшанов, 2012), російських Л. Белової (Белова, 2008), І. Ільїної (Ильина, 2000), В. Нікулін (Никулин, 2010). У 2017 р. ми опублікували монографічне дослідження, у якому прослідковано деякі аспекти обраної проблематики (Комарницький, 2017). Незважаючи на значний масив наукової літератури означена у темі статті проблема комплексно не вивчалася.

Мета статті. Спираючись на доробок попередників, наявну джерельну базу показати діяльність у середовищі студентів Кам'янець-Подільського ІНО осередків добровільних оборонних товариств, проаналізувати роботу молоді у складі військових гуртків.

Виклад основного матеріалу. Витоки оборонно-масового руху припадають на період громадянської війни, коли у радянській Росії почали виникати добровільні оборонні товариства, завданнями яких визначалися допризовна підготовка юнаків і поширювали військових знань серед населення. Ці товариства упродовж всього свого існування завжди були підконтрольні більшовикам, виконуючи ідеологічну та виховну функції щодо виховання радянських патріотів. Появі цих товариств сприяли ідеї теоретика російсько-більшовизму В. Леніна, який, пояснюючи важливість оволодіння військовою наукою, переконував робітників і селян, що молода радянська держава з усіх сторін оточена агресивними «імперіалістичними» країнами, а, відтак, потрібно було готуватися до відсічі. Він зазначав, що «у війнах за перемогу бореться не тільки армія, але й народ, і що війни безпосередньо пов'язані зі всіма сферами суспільного життя» (Ленин, 1969, с. 117; Пагіря).

8 березня 1923 р. в СРСР започаткували першу патріотичну оборонну організацію – Товариство друзів повітряного флоту. Голова товариства А. Риков у зверненні до крайових, губернських та інших місцевих організацій ТДПФ акцентував увагу на тому, що вони повинні мати тісний зв'язок з профспілками, місцевими радами, молоддю, у т.ч. студентами (Держархів Вінницької обл., ф. р. 595, оп. 4, спр. 15, арк. 7, 8зв.). У тому ж році розпочало свою роботу Товариство друзів авіації і повітроплавання України та Криму (ТАПУК) (Свистович, 2007, с. 21). У 1924 р. було створено Товариство друзів хімічної промисловості («Доброхем») [«Доброхім»)], головною метою якого була пропаганда серед населення знань протихімічного захисту, застосування хімії у народному господарстві і в обороні країни, сприяння розвитку хімічної промисловості (Статут Товариства, 1925, с. 2).

Осередки цих товариств створювалися у закладах вищої освіти. Вони мали реалізувати такі завдання: 1) охопити гуртками вивчення хімії все студентство незалежно від факультетів; 2) поширення студентами хімічних знань серед населення; 3) створення гуртків у студентському середовищі, які б готували керівників для подальшої роботи з поширення військово-хімічних знань; 4) введення додаткових курсів військово-хімічної підготовки студентства відповідно до обраного фаху; 5) ознайомлення молоді через пресу зі станом хімічної промисловості (Шварц, 1924, с. 28).

Згідно із постановою ЦК КП(б)У від 14 квітня 1925 р. ТАПУК і «Доброхім» об'єднали у Республіканське товариство друзів авіації, хімії та повітроплавання («Авіахім»). На початку 1926 р. утворилося ще одне військово-оборонне громадське об'єднання – Товариство сприяння обороні СРСР (ТСО) (Свистович, 2007, с. 21).

Ми виявили низку документів, у яких йдеться роботу осередків вищезазначених організацій у Кам'янець-Подільському ІНО. Так, в одному із джерел йдеться, що 8 квітня 1924 р. у виші започаткували осередок «ТАПУК» (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 1, спр. 414, арк. 44, 48 зв.). За іншими даними, осередок створили 3 червня того року. Один із дописувачів газети «Червоний

кордон» інформував, що тапуківцями стали понад 100 студентів (Нелітун, 1924, с. 4). Вважаємо, що така кількість є значно завищеною, зважаючи на те, що на початку 1924-1925 н.р. членами осередку була 41 особа (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 567, арк. 718зв.; Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 4, спр. 4, арк. 23в.). Невдовзі контингент зріс до 50 членів (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 3, спр. 3, арк. 2). Очолював тапуківців студент Товстуха (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 4, спр. 3, арк. 4).

Осередком керувало бюро, яке складалося із 5 осіб, у т.ч. 2 студентів (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 567, арк. 718зв.). На своїх засіданнях «тапуківці» регулярно заслуховували доповіді. Так, у липні 1924 р. із доповідями виступили студент О. Городецький («Сучасний повітряний флот та праця радянського суспільства») і викладач О. Хитьков («Завоювання людиною повітря»). Наступного місяця члени гуртка організували свято авіації (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 1, спр. 414, арк. 62). З великою зацікавленістю у жовтні 1924 р. студентська молодь заслухала доповідь професора Л. Карети «Розвиток і техніка авіації». Присутні прийняли таку резолюцію: «Студентство як авангард радянського громадянства повинно підтримувати нашу авіацію матеріально, ідейно, шляхом агітації і записуватися в члени ТАПУКА» (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 1, спр. 579, арк. 57-57зв.). Крім цього, осередком проводились екскурсії, що мали не лише пізнавальне, але й агітаційне значення (Молоткіна, 2005, с. 12).

Активну роботу проводили члени осередку у селах, де виголошували доповіді. Напередодні виїзду у села зі студентами проводили відповідну підготовчу роботу. Так, навесні 1924 р. перед літніми канікулами інструктори прочитали студентам лекції на тему «Нові конструкції літаків і їх значення», «Війна в майбутньому» (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 567, арк. 683зв.; Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 4, спр. 4, арк. 7зв.). Влітку студенти у селах виголосили 11 доповідей, у місті – 6 (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 4, спр. 4, арк. 23в.). Архівні документи свідчать, що виступи молоді на оборонну тематику з більшою цікавістю сприймалися селянами, у порівнянні із виступами, які охоплювали політико-освітні теми. Відомо, що 15 червня 1924 р. у с. Малі Вірмени селянство, заслухавши черговий виступ, вирішило організувати в себе осередок ТАПУКу (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 1, спр. 414, арк. 62; спр. 568, арк. 58). Під час зимових канікул у 1924-1925 н.р. студенти-тапуківці у селах та містечках виголосили 23 доповіді. Ще 13 доповідей слухали кам'янчани (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 567, арк. 683зв.; Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 4, спр. 4, арк. 7зв.).

Кам'янець-Подільський осередок мав свою невеличку бібліотеку, яка налічувала 300 прим., читальню. Наприкінці липня 1924 р. було організовано куточок авіації на честь пілота К. Рудзіта, який загинув під час змагань (Нелітун, 1924, с. 4). Згодом він переріс в окружний музей «Авіахіму» (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 5, оп. 1, спр. 641, арк. 3зв.; ф. р. 302, оп. 1, спр. 414, арк. 48, 115зв.; спр. 568, арк. 58). Здобутки кам'янчан були поміче-

ні у центрі. У річному звіті ІНО за 1924-1925 н.р. йшлося про те, що «ячейка ТАПУКа дістала одно (і єдине на Подільську губернію) місце в авіашколі в Москві» (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 1, спр. 601, арк. 15).

Про діяльність «Доброхіму» значно менше інформації. На початку 1924-1925 н.р. осередок, який очолив студент Будний, налічував 58 членів (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 3, спр. 3, арк. 23в.; оп. 4, спр. 3, арк. 4). У травні 1925 р. він мав 54 члени, у т.ч. 2 комуністи, 12 комсомольців. 22 члени були членами профкому «Робос», 18 – секції КНС (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 1, спр. 400, арк. 103в.; ф. п. 4, оп. 1, спр. 3, арк. 93в.). Бюро осередку складалося із 7 осіб (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 567, арк. 683зв.). На засіданнях доброхімівці, як і тапуківці, слухали доповіді. Зокрема, у квітні 1925 р. вони обговорили такі повідомлення: «Доброхем та його значення», «Хімія у війні», «Повітря та його значення», «Хімічні війна і хімічна промисловість», «Хімія у сільському господарстві» тощо. Під час зимових канікул 1925 року студенти виступили із 31 доповіддю. При гуртку функціонувала невеличка бібліотека (23 книжки), придбаних за кошти осередку. Крім того, гуртківці створили при клубі ІНО куточок «Доброхіму» (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 1, спр. 414, арк. 104зв.; спр. 711, арк. 46-46зв.; оп. 4, спр. 4, арк. 8).

Наприкінці травня 1925 р. інститутські осередки ТАПУКу і «Доброхім» об'єднали в «Авіахім». Того року осередок налічував 89 членів (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 1, спр. 400, арк. 47зв.), а в січні 1926 р. він мав вже 92 члени (Держархів Хмельницької обл., ф. п. 4, оп. 1, спр. 6, арк. 24; ф. п. 1605, оп. 1, спр. 5а, арк. 74зв.). Члени осередку постійно контактували з колегами-авіахімівцями трудових шкіл міста (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 289, арк. 484зв.; Держархів Хмельницької обл., ф. р. 5, оп. 1, спр. 611, арк. 14зв.). Кореспондент газети «Червоний кордон» В. Шахмарданбен інформував, що 16 липня 1925 р. у рамках святкування Дня авіації викладачі і студенти взяли участь у «хімічній інсценівці», у ході якої професор О. Полонський ознайомив присутніх з історією розвитку хімічної науки (Шахмарданбен, 1925, с. 4).

В січні 1927 р. «Авіахім» і ТСО об'єднали в товариство сприяння обороні й авіаційно-хімічному будівництву СРСР («Тсоавіахім») (Яшанов, 2012, с. 12; Пиха, 1967, с. 123), яке знайомило з історією розвитку авіації і повітроплавання, з різновидами систем аеропланів, з елементарною хімією, історією застосування газів, з роллю хімії у майбутній війні (Молоткіна, 2005, с. 223). У Кам'янець-Подільському ІНО до складу осередку в 1927-1928 н.р. входили 280 членів (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 1584, оп. 1, спр. 5, арк. 170). Роботу керувало бюро у складі 15 осіб (12 членів і 3 кандидатів), які, у свою чергу, виділяли зі свого складу «п'ятірки», що здійснювала поточну роботу (Держархів Хмельницької обл., ф. п. 4, оп. 1, спр. 1, арк. 33).

Членів товариства зобов'язували брати участь у зборах, відвідуваність яких була досить високою – 92-94% (Олександр, 1928, с. 3). Студенти слухали

доповіді на теми: «Оборона країни», «Війна і кампанія», «Майбутня війна», «Еволюція тактичних форм і засобів боротьби піхоти на війні 1914-1918 років», «Роль хімії в війні і в сільському господарстві», «Гибель другої руської армії в східній Пруссії в війні 1917-1918 років», «Озброєння сил близьких сусідів Польщі – Румунії» (Держархів Хмельницької обл., ф. п. 4, оп. 1, спр. 1, арк. 33-33зв., 40).

Зі студентами-членами осередку регулярно проводили заняття. Наприклад, у 1927-1928 н.р. відбулося 18 занять зі стрільби і тактики (Олександр, 1928, с. 3).

Мали місце випадки, коли молодь ігнорувала військові заняття. Так, 29 травня 1928 р. голова інститутського бюро «Тсоавіахіму» Мельников у листі до секретарів партійного і комсомольського осередків, голови профкому вишу повідомляв, що на заняттях без поважних причин були відсутні 57 студентів-гуртківців. Серед них найбільш «не акуратними і не зацікавленими питаннями оборони країни» були Дрочинський, Рейфман, Шляпникова, Сергієнко, Пилянкевич. Насамкінець, містилося прохання притягнути цих студентів до дисциплінарної відповідальності (Держархів Хмельницької обл., ф. п. 4, оп. 1, спр. 1, арк. 24). Мали місце й інші негаразди. Так, у жовтні 1928 р. дописувач газети «Червоний кордон» К. Рейфман звертав увагу на слабку стройову підготовку студентів, низьку кваліфікацію викладачів, які до того ж запізнювалися на заняття. Недоліком було й те, що не було враховано «велике значіння авіації в майбутній війні й зовсім не вивчали способів оборони від повітряної атаки» (Рейфман, 1928, с. 7).

Заключним етапом навчання було проведення практичних занять в польових умовах. Зокрема, у 1928 р. провели два походи в «поле для рішення задач по наступу й обороні на місцевості». Літня частина занять складалася з двох етапів: 1) 1 квітня – 15 червня; 2) 15 червня – 1 жовтня. Упродовж першого етапу було проведено 5 занять з тактики (10 год.), 2 доповіді з військово-інженерної справи, дводенний військовий похід в районі сіл Привороття і Маків. Регулярно відбувалися заняття зі стройової підготовки (Держархів Хмельницької обл., ф. п. 4, оп. 1, спр. 1, арк. 33зв., 40).

Свої успіхи тсоавіахімовці мали можливість презентувати на змаганнях. Зокрема, наприкінці 1927 р. Мельников звертався до керівництва ІНО з проханням матеріально допомогти в організації стрілецьких змагань, приурочених 10-річчю Червоної армії. Ініціаторами цих змагань виступили журнал «Красное студенчество» і «Тсоавіахім» СРСР, які мали визначити кращого стрільця-студента Радянського Союзу. Для їх проведення в інституті створили суддівську колегію, яка складала протокол результатів змагання, додала до цього мішені та інші матеріали, і направила їх до Москви у Центральну суддівську колегію, яка, у свою чергу, визначала переможців (Держархів Хмельницької обл., ф. п. 4, оп. 1, спр. 1, арк. 21). В інституті у змаганні брали участь 80 студентів (Олександр, 1928, с. 3). Яких результатів тоді досягли кам'янецькі студенти нам виявити не вдалося. Натомість, ми виявили дані,

що у 1929 р. студенти Кам'янець-Подільського ІНО на стрілецьких змаганнях серед 100 вишів СРСР, які організувала Центральна Рада «Тсоавіахіму», здобули перемогу (Г., 1929, с. 4).

Осередки оборонних організацій курирували роботу військових гуртків. Зокрема, в ІНО такий гурток виник на початку 1924 р. (Держархів Хмельницької обл., ф. п. 3, оп. 1, спр. 97, арк. 4). У квітні того року він налічував 50 членів (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 4, спр. 599, арк. 6; ф. р. 1566, оп. 1, спр. 641, арк. 6). Очоловували гурток студенти: спочатку Горецький, а згодом – Товстуха (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 4, спр. 3, арк. 4). У 1924-1925 н.р. він мав 36 членів (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 4, спр. 4, арк. 7зв.). Згодом він змінив свою назву на стрілецький гурток, заняття у якому у 1927-1928 н.р. відвідували 83 студенти (Держархів Хмельницької обл., ф. п. 4, оп. 1, спр. 1, арк. 33; ф. р. 1566, оп. 1, спр. 233, арк. 5; спр. 265, арк. 3зв., 62зв.; ф. р. 1584, оп. 1, спр. 5, арк. 170). Тут їх навчали стріляти, володіти станковим і ручним кулеметами тощо (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 10, спр. 1488, арк. 96). Студентів «озброювали» і теорією. Зокрема, у квітні 1924 р. для них було проведено два теоретичні заняття на теми: «Історія Червоної Армії», «Червона Армія і комсомол» (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 302, оп. 4, спр. 599, арк. 6; ф. р. 1566, оп. 1, спр. 641, арк. 6).

Підсумки роботи гуртківців підводилися на змаганнях. Зокрема, у 1927-1928 н.р. під час проведення «тижня оборони» на окружних змаганнях зі стрільби стрільці ІНО здобули 4 призи із 6 (Держархів Вінницької обл., ф. п. 29, оп. 1, спр. 526, арк. 108; Держархів Хмельницької обл., ф. р. 1566, оп. 1, спр. 233, арк. 5; спр. 265, арк. 62зв.). Напередодні змагань, 23 лютого 1928 р. відбувся стрілецький турнір вишу, присвячений 10-річчю з дня створення Червоної армії (Держархів Хмельницької обл., ф. р. 1566, оп. 1, спр. 265, арк. 15).

Висновки. Таким чином, у Кам'янець-Подільському ІНО у 1920-ті рр. певну увагу приділяли оборонно-масовій роботі. У першій половині десятиліття ця робота концентрувалася в осередках ТАПУКу і «Доброхім», абсолютну більшість у яких становили студенти. Участь викладачів полягала лише у виголошенні доповідей. Всю поточну роботу проводило студенти. Вони організовували свята авіації, створили куточки авіації і хімії, поповнювали бібліотечки. На засіданнях осередків регулярно виголошували доповіді, у яких йшлося про поточний стан авіаційної і хімічної промисловості, зверталася увага на необхідність підтримати авіацію матеріально, поширювати військово-хімічні знання серед населення, поповнювати ряди тапуківців і доброхімівців. Активну роботу проводили у селах, де ознайомлювали селян з новинками у сферах, які вони курирували. Виступи молоді на оборонну тематику з більшою цікавістю сприймалися селянами, у порівнянні із виступами, присвяченими політико-освітній проблематиці. У середині десятиліття ці товариства об'єднали у товариство «Тсоавіахім». Членів осередку зобов'язували брати участь у зборах, на яких вони заслуховували доповіді. З ними проводилися заняття зі стрільби

і тактики, а також практичні заняття в польових умовах. Осередки оборонних організацій курирували роботу військових гуртків. Підсумки роботи гуртківців, інших членів осередків оборонних товариств підводилися на змаганнях. Всі осередки товариств вважалися «добровільними організаціями», однак насправді вони перебували під жорстким контролем партії, уряду та армії, а відтак стали органічною частиною сталінської політичної і соціальної системи. Крім того, більшовицька влада часто розглядала товариства як інститут мобілізації фінансових і трудових ресурсів.

Список використаних джерел і літератури:

Белова, Л. П. (2008). Правовые основы функционирования общественных организаций в СССР (20–80-е гг. XX века). *Власть и управление на востоке России*, 2, 72–79.

Г. (1929). Кам'янецький ІНО – перший в стрілецькій справі. *Червоний кордон*, 79 (29 липня), 4.

Державний архів Вінницької області.

Державний архів Хмельницької області.

Ильина, И. Н. (2000). *Общественные организации России в 1920-е годы*. URL: <http://www.aggan.ru/?q=ru/ilinal> (дата звернення: 17.02.2021).

Комарницький, О. Б. (2017). *Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920-1930-х рр.*: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 984 с.

Ленин, В. І. (1969). Оппортунизм и крах II Интернационала. *Полное собрание сочинений*, 27 (Август 1915 – июнь 1916). Москва: Издательство политической литературы, 99-128.

Молоткіна, В. К. (2005). *Культурно-освітня діяльність громадських організацій в умовах НЕПу (1921-1929 рр.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України). Київ, 20 с.

Нелітун. (1924). Поширюємо справу авіабудівництва. *Червоний кордон*, 60 (27 листопада), 4.

Никулин, В. В. (2010). Общественные организации в советской политической системе: идеологические и организационно-правовые аспекты (1920-е годы). *Вестник Московского университета: Юриспруденция*, 3, 20-25.

Олександр. (1928). Осередок ТСО-Авіахіму при Кам'янецькому ІНО. *Червоний кордон*. 92 (14 серпня), 3.

Пагіря, О. *Діяльність оборонних організацій в СРСР у 1920–1940-х рр.* URL: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=616> (дата звернення: 17.02.2021).

Пиха, Д. Д. (1967). Патріотичні товариства сприяння Червоній армії та обороні СРСР на Україні (До 40-річчя Тсоавіахіму). *Український історичний журнал*, 1, 122-124.

Рейфман, К. (1928). Що треба виправити (ТСО-осередок, при Кам. ІНО). *Червоний кордон*, 118 (13 жовтня), 7.

Свистович, С. (2007). Система радянських громадських об'єднань Української СРР у 20-30-ті роки ХХ століття. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: зб. наук. пр. (16), 16–26.

Статут Товариства Приятелів Хемичної оборони й Хемичної промисловости СРСР («Доброхем СРСР»). (1925). *Червоний кордон*, 78 (29 січня), 2.

- Центральний державний архів вищих органів влади і управління України
Шахмарданбен, В. (1925). В Кам'янці. День Авіахіму в Кам'янці. *Червоний кордон*, 127 (19 липня), 4.
Шварц, І. (1924). Доброхем і студентство. *Студент революції*, 6, 27–29.
Яшанов, А. С. (2012). *Військово-оборонні громадські об'єднання в Україні (20-ті – 30-ті роки ХХ ст.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України). Київ, 20 с.

References:

- Belova, L. P.** (2008). Pravovyye osnovy funktsionirovaniya obshchestvennykh organizatsiy v SSSR (20–80-ye gg. XX veka) [Legal basis for the functioning of civic organizations in the USSR (20–80s of the XX century)]. *Vlast y upravlenye na vostoke Rossyy*, 2 (43), 72–79. [in Russian].
- H.** (1929). Kam'ianetskyi INO – pershyi v striletskii spravi [Kamianets IPE is the first in shooting]. *Chervonyi kordon*, 79 (29 lypnia), 4. [in Ukrainian].
- Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [The State Archives of Vinnytsia Region].
- Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti [The State Archives of Khmelnytskyi Region].
- Ylyna, Y. N.** (2000). *Obshchestvennyye organizatsii Rossii v 1920-ye gody* [Civic organizations of Russia in the 1920s]. Retrieved from <http://www.arran.ru/?q=ru/ilina1>. [in Russian].
- Komarnitskyi, O. B.** (2017). *Studenty-pedahohy u modernizatsii vyshchoi osvity radianskoi Ukrainy u 1920-1930-kh rr.* [Students-teachers in the modernization of higher education in Soviet Ukraine in the 1920-1930's] Monohrafiia. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia «Ruta», 984 s. [in Ukrainian].
- Lenyn, V. Y.** (1969). Opportunizm y krakh II Ynternatsyonalu [Opportunism and the collapse of the Second Internationale]. *Polnoe sobranie sochineniy*, 27 (Avhust 1915 – yiun 1916). Moskva: Yzdatelstvo polytycheskoi lyteratury, 99-128. [in Russian].
- Molotkina, V. K.** (2005). *Kulturno-osvitnia diialnist hromadskykh orhanizatsii v umovakh NEPu (1921-1929 rr.)* [Cultural and educational activities of civic organizations in the NEP (1921-1929)] (avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy). Kyiv, 20 s. [in Ukrainian].
- Nelitin.** (1924). Poshyriuiemo spravu aviabudivnytstva [Spread the industry of aircraft construction]. *Chervonyi kordon*, 60 (27 lystopada), 4. [in Ukrainian].
- Nykulyn, V. V.** (2010). Obshchestvennyye organizatsii v sovetskoy politicheskoy sisteme: ideologicheskiye i organizatsionno-pravovyye aspekty (1920-ye gody) [Civic organizations in the Soviet political system: ideological, organizational and legal aspects (1920s)]. *Vestnyk Moskovskoho unyversyteta: Yurysprudentsiya*, 3, 20-25. [in Russian].
- Oleksandr.** (1928). Oseredok TSO-Aviakhimu pry Kam'ianetskomu INO [The center of Osoaviakhim at Kamianets IPE]. *Chervonyi kordon*. 92 (14 serpnia), 3. [in Ukrainian].
- Pahiria, O.** *Diialnist oboronnykh orhanizatsii v SRSR u 1920-1940-kh rr.* [The activities of defence organizations in the USSR in the 1920s-1940s.]. Retrieved from <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=616>. [in Ukrainian].
- Pykha, D. D.** (1967). Patriotychni tovarystva spryiannia Chervonii armii ta oboroni SRSR na Ukraini (Do 40-richchia Tsoaviakhimu) [Patriotic Societies of Assistance to the Red Army and Defense of the USSR in Ukraine (To the 40th Anniversary of Osoaviakhim)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 122-124. [in Ukrainian].
- Reifman, K.** (1928). Shcho treba vypravty (TSO-oseredok, pry Kam. INO) [What should be corrected (Osoaviakhim at Kamianets IPE)]. *Chervonyi kordon*, 118 (13 zhovtnia), 7. [in Ukrainian].

Svystovych, S. (2007). Systema radianskykh hromadskykh obiednan Ukrainskoi SRR u 20-30-ti roky KhKh stolittia [The system of Soviet civic associations of the Ukrainian SSR in the 1920s and 1930s]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*: zb. nauk. pr. (16), 16–26. [in Ukrainian].

Statut Tovarystva Pryiateliv Khemychnoi oborony y Khemychnoi promyslovosty SRSR («Dobrokhem SRSR») [Statute of the Society of Friends of the Chemical Defense and the Chemical Industry of the USSR ("Dobrohem of the USSR")]. (1925). *Chervonyi kordon*, 78 (29 sichnia), 2. [in Ukrainian].

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. [in Ukrainian].

Shakhmardanben, V. (1925). V Kam'iantsi. Den Aviakhimu v Kam'iantsi [In Kamianets. Day of Aviachem in Kamianets]. *Chervonyi kordon*, 127 (19 lypnia), 4. [in Ukrainian].

Shvarts, I. (1924). Dobrokhem i studentstvo [Dobrohem and students]. *Student revoliutsii*, 6, 27–29. [in Ukrainian].

Yashanov, A. S. (2012). *Viiskovo-oboronni hromadski obiednannia v Ukraini (20-ti – 30-ti roky XX st.)* [Military-defensive civic associations in Ukraine (20s – 30s of the twentieth century.)] (avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy). Kyiv, 20 s. [in Ukrainian].

Отримано: 22.02.2021